

Ata Manaf oğlu Babayev

UOT: 338.012:504.062; JEL: O14; Q5; Q57; L00; L15; L16.

Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarları

Xülasə

Məqalədə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarları tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə neft və neft emalı müəssisələrinin ölkə iqtisadiyyatında strateji rolu açıqlanmışdır. Neft sahəsinin Azərbaycan iqtisadiyyatında aparıcı rolu qeyd edilmişdir. Neft sahəsinin inkişafında ekoloji-iqtisadi sistemin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi əsaslandırılmışdır. Neft və neft emalı müəssisələrinin davamlı və dayanıqlı inkişafında ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlığının vacibliyi baxılmışdır. Ekoloji problemlərin sistemli həllinə imkan verən fəaliyyət mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqinin əhəmiyyəti göstərilmişdir. Ekoloji problemlərin yaranma səbəbləri və onların qarşısının alınması tədbirlərinin kompleks şəkildə baxılmasının vacibliyi diqqətə çatdırılmışdır. Azərbaycanda ekoloji problemlərin həlli istiqamətində aparılan dövlət siyasətinin mahiyyəti açıqlanmışdır. Ölkəmizin neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sisteminin rolunun gücləndirilməsi üzrə aparılan tədbirlər təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir. Müasir dövrün tələblərinə cavab verən mexanizmlərdən ibarət ekoloji-iqtisadi sistemin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi şərtləri açıqlanmışdır. Ekoloji-iqtisadi sistemin səmərəliliyinə imkan verən prinsiplər və meyarlar müəyyənləşdirilmiş, onların blok-sxemi verilmişdir. Yaxın perspektivdə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin inkişaf etdirilməsi məsələləri baxılmış və bu sahədəki problemlərin mahiyyəti təhlil olunmuşdur. Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun gücləndirilməsi perspektivləri baxılmışdır. Qlobal ekoloji çağırışlar nəzərə alınmaqla, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun artırılması üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözləri: ekoloji-iqtisadi sistem, neft sahəsi, ekoloji-iqtisadi sistemin əhəmiyyəti, ekoloji-iqtisadi sistemin rolu, qiymətləndirilmə prinsipləri, qiymətləndirmə meyarları, ekoloji problemlər

Giriş

Ekoloji problemlər dünya sivilizasiyasının kifayət qədər mürəkkəb problemlərindəndir və bu istiqamətdə aparılan beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin əhatəsi nə qədər geniş olsa belə, mövcud problemlərin həlli üzrə görülən tədbirlər onların aradan qaldırılmasını təmin etmir, yalnız həmin problemlərin bir hissəsi həll olunur və ya qismən həll olunur. Bu baxımdan, dünyada qlobal istiləşmə prosesləri ilə bağlı artan ekoloji problemlər də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Artıq iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı dünya dövlətləri birgə tədbirlər görməkdədirlər, amma aparıcı dünya dövlətləri ilə ABŞ arasında bu sahədə ciddi fikir ayrılıqları mövcuddur və buna görə də yaxın illərdə ekoloji problemlərin həlli istiqamətində əsaslı irəliləyişin əldə ediləcəyi gözlənilir. Ekoloji problemlərin həlli və bununla bağlı olaraq ortaya çıxan çətinliklərin dövlətlər tərəfindən sistemli şəkildə öyrənilməsi, təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi vacib şərtlərdəndir. Bunlarla bərabər, ölkənin strateji iqtisadi inkişaf prioritetlərinin reallaşdırılması üzrə konspesiyaların və strategiyaların hazırlanması proseslərində ekoloji-iqtisadi sistemin problemlərinin həlli üzrə mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi və onların reallaşdırılması prioritetlik təşkil etməlidir. Belə ki, ekoloji-

iqtisadi tarazlıq təmin olunmadan ölkənin iqtisadi inkişafının dayanıqlılığına nail olunması qeyri-mümkündür. Ölkədə ekoloji-iqtisadi problemlərin kəskinliyi sosial-iqtisadi gərginliyi bir az da artırır və aparılan iqtisadi islahatların səmərəliliyini aşağı salır. Ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunması tədbirlərinin görülməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi fəaliyyət proseslərində ekoloji standartlara əməl olunması mexanizmlərinin işləkliyi təmin edilməlidir [12]. Ölkədə ekoloji-iqtisadi sistemin sabitliyinin gücləndirilməsi tədbirlərinin görülməsində ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyəti ilə bağlı proseslərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hər bir iqtisadiyyat sahəsinin ekoloji-iqtisadi sistem üzrə müvafiq fəaliyyət proqramı və strategiyasının olması strateji əhəmiyyət kəsb edir [13].

Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin roluna dair yanaşmalar

Azərbaycanda ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlılığın təmin edilməsi üçün dövlət səviyyəsində davamlı və ardıcıl siyasət formalaşdırılmışdır. Bu ekoloji siyasətin əsasında ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunması və ətraf mühitin mühafizəsinin gücləndirilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində, ilk növbədə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin səmərəliliyinin təmin edilməsi ən yüksək səviyyədə baxılmaqdadır və bununla bağlı iqtisadi-təşkilati, hüquqi mexanizmlərin tətbiqinə xüsusi önəm verilməkdədir. Ölkəmizin neft sahəsinin ekoloji siyasəti, ekoloji konsepsiyası və fəaliyyəti proseslərində ekoloji-iqtisadi sistemin gücləndirilməsi tədbirlərinin səmərəliliyi baxımından sistemli yanaşmaların təmin edilməsi diqqət çəkir. Amma, şübhəsiz, bu sahədə iri həcmli istehsal və qazıma layihələri reallaşdırılmaqdadır, yeni neft yataqlarının mənimsənilməsi və hasilatın təşkili prosesləri intensivləşməkdədir, bütün bunlar isə ekoloji problemlərə diqqətin daha çox artırılmasını şərtləndirir və ekoloji-iqtisadi sistemin sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə əlavə tədbirlərin görülməsini, maliyyə resurslarının ayrılmasını, sahənin mövcud problemlərinin gecikdirilmədən həll edilməsini tələb edir.

Qlobal ekoloji çağırışlarla əlaqədar olaraq, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sisteminin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarlarının müəyyənləşdirilməsi üçün nəzəri əsaslardan çıxış etməklə, praktiki fəaliyyət proseslərinin təşkili məqsədilə metodoloji üsulların və yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi vacib məsələlərdəndir. Bu halda, əsas diqqət fəaliyyət proseslərinin əhatə etdiyi ərazilərdə, məhsul istehsalı proseslərində, neftin hasilatı, daşınması, saxlanması və emalı proseslərində onun bir hissəsinin itməsi, yəni itkilərə getməsinə yönəldilməlidir, amma bunları azaltmağın yollarının tapılması tədbirləri də görülməlidir. Yəni neft sahəsində mövcud neft tullantılarının toplanması, onların təkrar emalının təmin edilməsi, neftin emalı zamanı istehsal proseslərinin standartlara uyğun şəkildə tənzimlənməsi və bu sahədə sistemli tədbirlərin görülməsi, real vəziyyətin obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Tətbiq edilən iqtisadi mexanizmlərin səmərəliliyi və işləkliyi, onların qarşıya qoyulan strateji hədəflərə uyğunluğu təhlil olunmalı və qiymətləndirilməlidir. İqtisadi proseslərin tənzimlənməsi, iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ortaya çıxan risklərin, mənfi fəsadların təhlil olunması, cari və perspektiv tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi vacib şərtlərdəndir. Bu yanaşmalarda tətbiq edilən idarəetmə mexanizmlərinin məhsuldar və əsaslandırılmış praktiki fəaliyyət alətləri olmalıdır. Digər tərəfdən, iqtisadi proseslərin sabitliyində, ölkənin milli iqtisadi maraqlarına uyğun şəkildə təşkilində rolu və əhəmiyyəti vacib olan amillərə xüsusi önəm verilməlidir və əvvəldə bildirdiyimiz kimi, bu amillər sırasında ekoloji amillər kifayət qədər aktualdır. Belə olduğu təqdirdə, ekoloji-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi, əhalinin sağlamlığının və ətraf mühitin qorunmasının sistemli şəkildə təmin edilməsi potensialı artmış olur [8].

Qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji-iqtisadi sistemin idarə edilməsi və bu sahədəki problemlərin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi qarşılıqlı kontekstdə baxılmalı və strateji tədbirlərin reallaşdırılması konsepsiyası hazırlanmalıdır. Neft yataqlarının özlərinin

təhlükəsizliyi, istismar proseslərində təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunması, neft məhsullarının ətraf ərazilərə dağılmaması tədbirlərinin görülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün metodoloji yanaşmalarda neft sahəsində istismar proseslərinin təkmilləşdirilmiş və əsas etibarlı ilə yüksək texnologiyalar əsasında formalaşdırılmış, təkmilləşdirilmiş fəaliyyət mexanizmlərinə və üsullarına üstünlük verilməlidir. Ekoloji-iqtisadi zərərlərin müəyyənəşdirilməsi üzrə prinsiplər və meyarlar hazırlanmalı, göstəricilər sistemi formalaşdırılmalı və onların qorunması mexanizmlərinin, yəni nəzarət mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi təmin edilməlidir. Neft məhsullarının alınması ilə bağlı istehsal sahələrinin təşkili, neft yataqlarının istismarı ilə bağlı proseslərin yüksək texnologiyalar hesabına tam təhlükəsiz bir səviyyəyə çatdırılması vacib şərtlərdəndir. Ekoloji aspektlərin diqqətlə izlənilməsi və ekoloji təhlükələrin müəyyənəşdirilməsi, onların yaranma səbəblərinin öyrənilməsi ilə məşğul olan struktur vahidinin formalaşması və səmərəli fəaliyyəti üçün səlahiyyətlər verilməsi, fəaliyyət şəraitinin yaradılması, dövlətin və hər bir müəssisənin rəhbərliyinin xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Ekoloji problemlərin cəmiyyətə və ətraf mühitə vurduğu zərərin həcmi və dairəsinin cəmiyyət və milli iqtisadiyyat üçün nə dərəcədə mənfi fəsadlar verdiyinin kompleks təhlili aparılmalı, müəssisələrin və vətəndaşların ekoloji məsuliyyətləri yüksəldilməlidir. Ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlaşdırılması və onun qorunması üçün neft sahəsində texnologiyaların strukturunda tullantısız texnologiyaların daha çox üstünlük təşkil etməsi təmin olunmalıdır. Bunlarla bərabər, neft müəssisələrində və onların emal şəbəkəsində xammal axınlarının hərəkəti, onların saxlanması və nəqli proseslərində itkilərinin həcmi azaldılması, istehsal prosesindən yaranan qazların ətraf mühitə atılmaması tədbirləri görülməlidir.

Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi aspektlərin prinsipləri və meyarlarının təhlili və qiymətləndirilməsi

Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun obyektiv qiymətləndirilməsi üzrə nəzəri və praktiki yanaşmalardan çıxış etdikdə, əsas etibarlı ilə ekoloji problemlərin həlli səviyyəsi, bu problemlərin həlli üzrə dövlət siyasətinin əsas mexanizmlərinin adekvatlığı, ətraf mühitin qorunmasına çəkilən xərclər və bu xərclərin strukturunda neft tullantılarının zərərləşdirilməsi ilə bağlı çəkilən xərclərin payı kimi məsələlərə daha çox önəm verilməlidir. Ekoloji problemlərin həlli istiqamətində görülən tədbirlər ümumilikdə atmosfer havasının mühafizəsi və ona zərərli təsirlə bağlı ortaya çıxan problemlərin hər biri üzrə optimal fəaliyyət mexanizmləri müəyyənəşdirilməlidir. İqtisadi fəaliyyət növləri, o cümlədən neft sahəsinin daxil olduğu mədənçixarma sənayesi üzrə atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin azaldılması istiqamətində davamlı tədbirlər görülməlidir. Bütün bunlar öz əksini ətraf mühitin qorunması, ekoloji-iqtisadi sistemin səmərəliliyinin təmin olunması üzrə idarəetmə mexanizmlərində və onların fəaliyyət funksiyalarında tapmalıdır [9; 11; 10]. Müxtəlif dünya ölkələrində neft sahəsində ekoloji problemlərin həlli üçün xüsusi qurumlar formalaşdırılır və onların məqsədli şəkildə maliyyələşdirilməsi təmin olunur. Bundan əlavə, neft hasil edən kompaniyaların və firmaların əldə etdikləri gəlirlərin əhəmiyyətli bir hissəsi ekoloji problemlərin həllinə ayrılır. Dünya təcrübəsində baxsaq, ekoloji-iqtisadi sistemin qorunması üzrə standartlar kifayət qədər sərt və bu səbəbdən ekoloji problemlər yaradan hallara qarşı böyük məbləğdə cərimələrin müəyyənəşdirilməsi mexanizmləri də məlumdur. Transmilli neft kompaniyaları səviyyəsində bu tip cərimələrin məbləği yüz milyonlarla ölçülür.

Ölkəmizdə ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlaşdırılması və bununla bağlı strateji hədəflərin müəyyənəşdirilməsi neft sənayesinin inkişaf prioritetləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Belə ki, neft sənayesi və ümumilikdə mədənçixarma sənayesi Azərbaycanın aparıcı iqtisadiyyat sahəsidir və son onilliklərdə xarici şirkətlərin iştirakı ilə yeni neft yataqları işlənmiş, neft ehtiyatlarının

əhəmiyyətli bir hissəsinin istismarına başlanılmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, neft sənayesinin inkişafı ölkəmiz üçün strateji xarakter daşıyır və bununla bağlı strateji hədəflər ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə verilmişdir [2]. Bu mühüm sənəddə neft sənayesinin inkişaf ilə yanaşı, ətraf mühitin qorunması və ekoloji sabitliyin, tarazlığın təmin edilməsi üçün strateji fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda fəaliyyət göstərən neft və neft emalı müəssisələrinin ekoloji-iqtisadi sistemə təsiri kifayət qədər böyükdür. Belə ki, bu müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində ekoloji tarazlığın pozulması istiqamətində risklər yaranır, ətraf mühitə və ərazilərə ziyan dəyir və bütün bunlar ölkə əhalisinin sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Bu amillər baxımından neft və neft emalı müəssisələrində ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji problemlərlə bağlı məsələlərin həll edilməsinə məqsədli şəkildə maliyyə resurslarının ayrılması və bununla bağlı tədbirlərin maliyyə təminatının gücləndirilməsi vacib məsələlərdən hesab olunur. Neft və neft emalı müəssisələrinin ekoloji tədbirlərinin uzunmüddətli dövr üçün maliyyələşdirilməsi mexanizmləri işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən neft emalı müəssisələri Bakı şəhərində yerləşir və xeyli risklər mövcuddur. Bakı şəhərinin ekoloji cəhətdən riskli vəziyyətə düşməsinə nəzərə alaraq, neft emalı müəssisələrinin kənarə köçürülməsi məsələləri həll edilməlidir. Ölkəmizin ərazilərində küləyin istiqaməti əsas götürülməklə, neft emalı müəssisələrinin Bakıdan Şimalda və ya Qərbdə Bakıya 150-200 kilometr yaxınlıqda yerləşdirilməsi məqsədəuyğun sayılmamalıdır [5]. Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkəmizdə neft və neft emalı müəssisələrinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi konsepsiyasına yenidən baxılmalı, bu müəssisələrin maliyyələşdirilməsi və daha təhlükəsiz yerlərdə cəmləşdirilməsi prioritetləri reallaşdırılmalıdır. Düzdür, belə bir fikir çoxdan formalaşmışdır, ancaq hələlik həmin niyyətlərin yerinə yetirilməsi təmin olunmamışdır.

Qeyd edək ki, ölkənin əsas neft və neft emalı müəssisələri SOCAR-ın tərkibində yerləşir. Şübhəsiz, bu baxımdan ekoloji problemlərin formalaşması da bilavasitə əsasən neftin hasilatı ilə bağlıdır. Belə ki, neft-qaz çıxarma və emal sənayesi tullantıları ətraf mühiti çirkləndirməklə ekoloji problemlər yaradır. Yerində dərin qatlarından neftli lay suları ilə səthə çıxan radioaktiv elementlərin yaratdıqları çirklənmələr ətraf mühitə mənfi təsir göstərir [4]. Digər tərəfdən, neft və neft emalı müəssisələrində köhnə texnologiyaların ən müasir texnologiyalarla əvəz edilməsi layihələri əsaslandırılaraq maliyyələşdirilməli, bu sahələrə investisiyaların cəlb edilməsi təmin olunmalıdır. Ekoloji cəhətdən təmiz və enerjiyə qənaət edən texnologiyaların alınması və tətbiqi hesabına neft və neft emalı müəssisələrində ekoloji - iqtisadi sistemin tarazlığını təmin etmək mümkündür. Neft və neft emalı müəssisələrində atmosfərə atılan səmt qazlarının zərərsizləşdirilməsi istiqamətində tədqiqatların aparılmasına və təkrar emal texnologiyalarının işlənməsinə investisiyalar yatırılmalı, maliyyə resursları ayrılmalıdır. [6; 7]. Bundan əlavə, torpaqların neft və neft məhsulları ilə çirklənməsi, qazma şlamlarının ətrafa səpələnməsi, neft dağılmaları və s. çirkləndirici maddələrin toplanması, təkrar emal edilməsi proseslərinin maliyyələşdirilməsi məsələləri prioritetlik təşkil etməlidir. Son 10-15 ildə ölkəmizdə neft hasilatı əvvəlki dövrlərlə nisbətə dəfələrlə artmışdır və yeni neft yataqlarının istismara verilməsi üçün investisiyalar yatırılmaqdadır. Belə ki, 2008-ci ildə ölkəmizin neft hasilatı 44,6 mln. ton olduğu halda, 2017-ci ildə bu göstərici 38,7 mln. ton təşkil etmişdir. Neft hasilatı nisbətən azalmışdır, amma qeyd etdiyimiz kimi yeni yataqların istismara verilməsi ilə bağlı yatırılan investisiyalar hesabına yaxın illərdə neft hasilatında dinamikanın sabitləşəcəyi proqnozlaşdırılır. 2017-ci ildə əsas yanacaq və enerji növlərinin istehlakında istifadə olunan xam neftin həcmi isə 5,9 mln. ton səviyyəsində olmuşdur. Neft

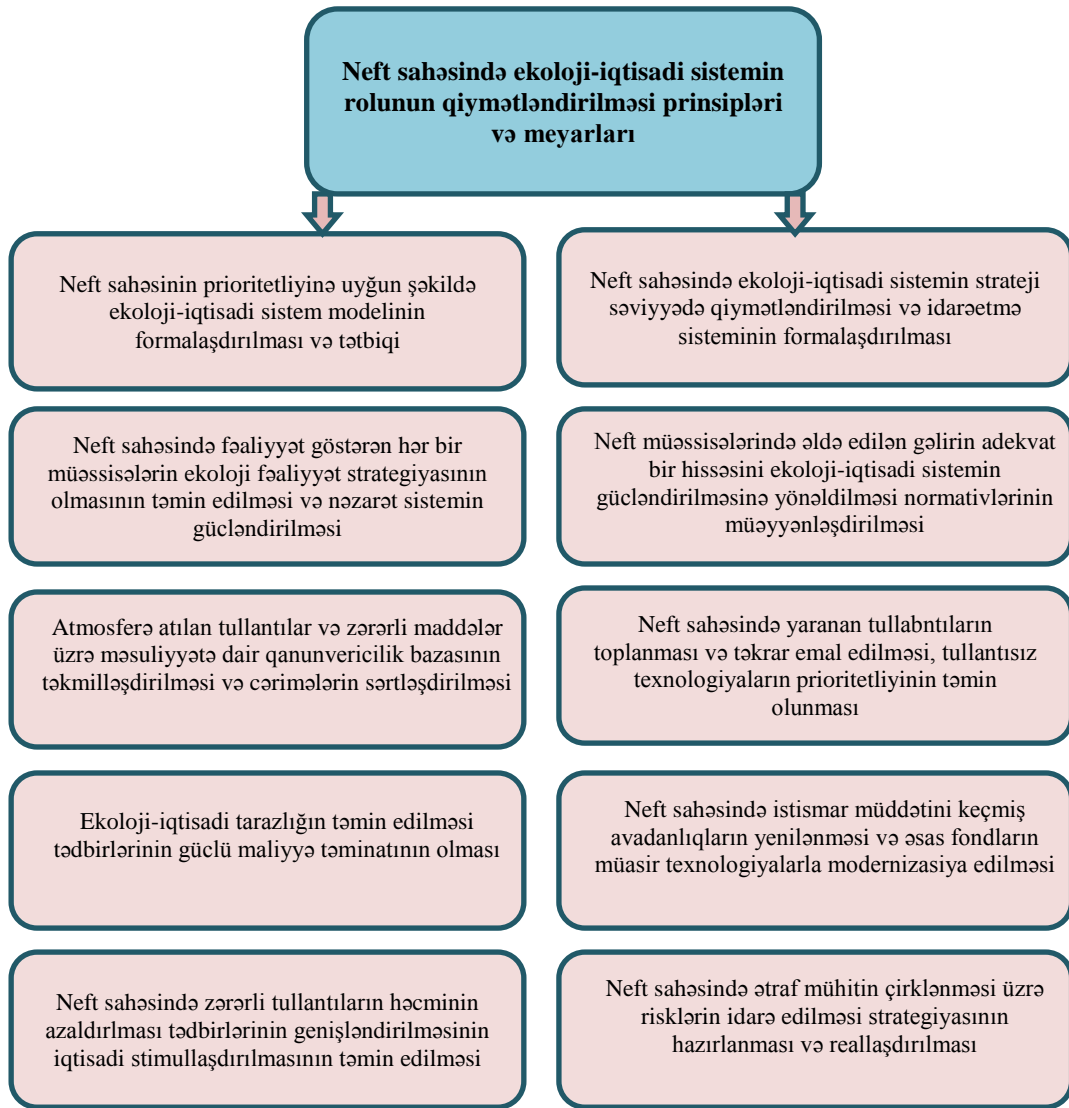
boru kəmərləri vasitəsilə yük dövriyyəsinin həcmi 60,6 mln. ton - kilometr, ölkə üzrə ümumi yük dövriyyəsində payı isə 65,9 % təşkil etmişdir [1]. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə 2017-ci ildə atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin ümumi həcmində neft sahəsinin daxil olduğu mədənçıxarma sənayesinin payı 42,3 % təşkil etmişdir. 2017-ci ildə atmosfer havasına atılan 184,1 min ton çirkləndirici maddələrdən 77,9 min tonu mədənçıxarma sənayesinin payına düşmüşdür. 2017-ci ildə atmosfərə 6300 min ton karbon qazı, 6306, 9 min ton isə istilik effekti yaradan qazlar atılmışdır. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə tullantıların yaranması, istifadə olunması və zərərsizləşdirilməsi dinamikasına baxsaq, 2017-ci ildə ölkə üzrə 2754,5 min ton təşkil etmişdir və bunun 186, 6 min tonu mədənçıxarma sənayesinin, o cümlədən neft sahəsinin müəyyisələrinə aiddir. Ölkə üzrə atmosfer havasının mühafizəsinə dövlət nəzarətinin nəticələrinə baxsaq, 2017-ci ildə müayinə edilmiş 872 müəssisədən 316-sı çirkləndirici maddələrini normadan artıq atan müəssisələr sırasında olmuşdur və cərimələrin məbləği isə çox cüzi bir səviyyədə - 27 min manat səviyyəsində olmuşdur. Ümumilikdə, Azərbaycanda ətraf mühitin mühafizəsinə 2017-ci ildə çəkilən xərclərin məbləği 189 mln. manat təşkil etmişdir [3]. Statistik təhlildən görüldüyü kimi, ölkəmizdə ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlaşdırılması, fəaliyyət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrində ekoloji fəaliyyətlə bağlı proseslərin şəffaflığının təmin olunması tədbirlərinin səviyyəsinin qaldırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Bu strateji vəzifələrin reallaşdırılmasında ekoloji amillərə xüsusi diqqət yetirilməsi, ümumilikdə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbiətə dəyər biləcək zərərlərin qarşısının alınması üçün zəruri tədbirlər görülməli, mövcud problemlərə sistemli yanaşmalar təmin olunmalı, təbiətdən istifadənin səmərəlilik və ekoloji təhlükəsizlik mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri həyata keçirilməlidir. Xüsusilə, neft sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin ətraf mühitin qorunmasına münasibətinin strateji səviyyəyə qaldırılması təmin olunmalıdır. Belə ki, atmosfərə və ətraf mühitə atılan tullantıların həcmi baxımından daha çox tullantılar məhz neft sənayesi və onun emal müəssisələri ilə bilavasitə bağlıdır. Əgər, 2011-ci ildə xam neft, həmçinin təbii qaz hasilatı sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı 82 idisə, bu kateqoriyadan olan müəssisələrin sayı 2017-ci ildə 120-yə çatmışdır.

Qeyd edək ki, ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlığının təmin edilməsi tədbirlərinin səmərəli təşkili sistemli yanaşmaları tələb edir. Belə ki, ekoloji amillərin kifayət qədər mürəkkəbdir, onların sistemli və kompleks şəkildə öyrənilməsi, həmin problemlərlə bağlı optimal həlli yollarının tapılması mövcud idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini və əlavə maliyyə resurslarının ayrılmasını tələb edir. Eyni zamanda, ekoloji amillərin elmi-texniki və elmi-iqtisadi kontekstdə baxılaraq qiymətləndirilməsi və nəzərə alınması vacib şərtləndir. Şəkil 1-də neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarları verilmişdir. Şəkil 1-in təhlilinin əsasında yanaşsaq, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarlarının optimal seçilməsi və müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, SOCAR-ın struktur vahidləri sırasında mühüm idarələrdən biri Ekologiya idarəsi hesab olunur. Hesabatlarda öz əksini tapmış göstəricilərdən çıxış etsək, ölkəmizdə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlılığının gücləndirilməsinə sistemli yanaşmanı qeyd etmək mümkündür. Bunlarla əlaqədar olaraq, SOCAR-ın Ekologiya idarəsinin nəzdində Kompleks Tədqiqatlar Laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Şirkətin müəssisələrində neft quyularının istismarı ilə bağlı toplanmış quyu məhsulunun yığılması, nəqli, lay sularının təmizlənməsi və utilizasiyası sisteminin qurulması həyata keçirilir, lay sularını neft və qumdan təmizləyən qurğular quraşdırılır. Təkcə 2017-ci il ərzində ümumilikdə 32 növ olmaqla 80,8 min tondan

çox müxtəlif növ tullantılar toplanmış və aidiyyəti üzrə təhvil verilmişdir. İl ərzində 6,9 min ton qazıma şlamı təkrar emal edilmişdir.

Şəkil 1.

Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi (tədqiqat materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Nəticə

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarları sırasında işlək ekoloji-iqtisadi sistem modelinin formalaşdırılması, onun adekvatlığını əks etdirən göstəricilər sisteminin hazırlanması, optimal fəaliyyət strategiyasının tətbiqi, normativlərin müəyyənləşdirilməsi, tullantısız texnologiyaların prioritetliyi və ətraf mühitin çirklənməsi üzrə idarəetmə mexanizminin səmərəliliyi daha çox diqqət çəkirlər. Bu prinsiplər və meyarlar baxımından, ölkəmizin mühüm iqtisadiyyat sahəsi olan neft sahəsinin ekoloji tarazlığının təmin edilməsinin təşkilati, iqtisadi və sosial problemlərinin kompleks şəkildə təmin edilməsi həll olunmalıdır: neft sahəsinin müəssisələrində ekoloji-iqtisadi sistemin rolunun strateji səviyyədə dərk edilməsi

təmin olunmalı və hər bir müəssisənin bu istiqamətdə xüsusi fəaliyyət strategiyası hazırlanmalıdır, neft sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlılığının təmin edilməsi tədbirləri beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmalı və bu istiqamətdə standartlar daha da təkmilləşdirilməlidir, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin gücləndirilməsi tədbirlərinin maliyyə təminatı müasir tələblərə cavab verməli, bu proseslərdə şəffaflıq və səmərəlilik başlıca prinsiplər olmalıdırlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan energetikası. Statistik məcmuə. Bakı, 2018, 156 s.
2. Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında 6 dekabr 2016-cı il Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Azərbaycanda ətraf mühit. Statistik məcmuə. Bakı, 2018, 140 s.
4. Ekoloji siyasət. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti. Bakı, 2008, 40 s.
5. Qurbanova F.H. Neft emalı müəssisələrinin ekoloji tarazlığa təsirinin sosial-iqtisadi aspektləri. İ.ü.f.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. Bakı, 2017, 28 s.
6. Mustafayev T.Ə. Azərbaycan sənayesində ekoloji tarazlığın təmin edilməsinin təşkilati, iqtisadi və sosial problemləri. İ.e.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. Bakı, 2007. 25 s.
7. Nurəliyeva R.N. Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri. Monoqrafiya. Bakı-Azərneşr 2010. 221 s.
8. Ахметшина А.Р. Регулирование экономико-экологических отношений в рамках устойчивого развития экономической системы. Дисс. д-ра экон. наук. Казань, 2011. 415 с.
9. Баранов А.В. Теоретические основы управления развитием эколого-экономических систем. Дисс. канд. экон. наук. Йошкар-Ола, 2008. 137 с.
10. Желаяева С.Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов. Дисс. канд. экон. наук. Казань, 2006. 167 с.
11. Камалов А.А. Закономерности и тенденции развития эколого-экономических отношений в современных условиях. Дисс. канд. экон. наук. Казань, 2014. 191 с.
12. Россинская М.В. Методология обеспечения устойчивого развития территории в рамках эколого-экономической безопасности. Дисс. д-ра экон. наук. Ростов на Дону, 2006. 328 с.
13. Шевелева А.В. Развитие институтов и инструментов совершенствования эколого-экономической политики предприятий нефтегазового комплекса. Авт-т д-ра экон. наук. Ростов-на-Дону, 2018, 60 с.

Ata Mənaф оғлы Бабаев

Принципы и критерии оценки роли эколого-экономической системы в нефтяной сфере

Резюме

В статье исследованы принципы и критерии оценки роли эколого-экономической системы в нефтяной сфере. С этой целью раскрыта стратегическая роль предприятий нефти и нефтепереработки в экономике страны. Отмечена ведущая роль в нефтяной сфере в экономике Азербайджана. Обоснована важность эколого-экономической системы в развитии нефтяной сферы. Рассмотрена важность сбалансированной эколого-экономической системы в устойчивом и прочном развитии предприятий нефти и нефтепереработки. Обоснована важность подготовки и применения механизмов, обеспечивающих системное решение экологических проблем. Анализированы и оценены ход мероприятий по усилению роли эколого-экономической системы в нефтяной сфере Азербайджана. Раскрыты условия формирования и развития эколого-экономической системы, отвечающие современным требованиям. Определены принципы и критерии, дана блок-схема по эффективности эколого-экономической системы. Рассмотрены вопросы развития и сущности проблемы эколого-экономической системы в нефтяной сфере в ближайшей перспективе. Обобщены перспективы усиления эколого-экономической системы в нефтяной сфере. Подготовлены рекомендации и даны предложения по усилению роли эколого-экономической системы в нефтяной сфере с учетом глобальных экологических вызовов.

Ключевые слова: эколого-экономическая система, нефтяная сфера, важность эколого-экономической системы, роль эколого-экономической системы, принципы оценки, критерии оценки, экологические проблемы

Ata Manaf Babayev

Principles and criteria for the evaluation of the role of the ecological and economic system in the oil sphere

Resume

The principles and criteria for assessing the role of the ecological-economic system in the oil sector are examined in the article. The strategic role of oil and oil refineries in the economy are revealed with this purpose. The leading role in the oil sector in the economy of Azerbaijan is noted. The importance of the ecological-economic system in the development of the oil sector is substantiated. The importance of a balanced ecological-economic system in the sustainable and durable development of oil and oil refineries is considered. The importance of the preparation and application of mechanisms that provide a systematic solution to environmental problems is substantiated. The course of measures to strengthen the role of the ecological-economic system in the oil sector of Azerbaijan are analyzed and evaluated. The conditions for the formation and development of the ecological-economic system that meet modern requirements are disclosed. The conditions for the formation and development of the ecological-economic system that meet modern requirements are disclosed. The principles and criteria are defined, a flowchart on the effectiveness of the ecological-economic system is given. The issues of development and the essence of the problem of the ecological-economic system in the oil sector in the near future are considered. The prospects for strengthening the ecological-economic system in the oil sector are summarized. Recommendations and proposals to strengthen the role of the ecological-economic system in the oil sector, taking into account global environmental challenges are prepared and given.

Keywords: ecological and economic system, oil sector, the importance of the ecological and economic system, the role of the ecological and economic system, principles of assessment, assessment criteria, environmental problems

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub:13.05.2019.

Çapa qəbul olunub:163.05.2019.